DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-24>

УДК 7.03

Петрів О.В.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦЬКЕ ДИСИДЕНТСТВО В ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ ВИМІРІ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Анотація. У статті здійснено екзистенційний вимір українського мистецького дисидентства в реаліях життя і творчості Алли Горської (1929–1970). Виявлено культурно-історичні обставини українського шістдесятництва; проаналізовано реалії життя і творчості мисткині в екзистенційному вимірі в категоріях: «свобода», «вибір», «межова ситуація». З'ясовано чинники виникнення дисидентства, визнання пріоритетності свободи в усіх її проявах, сповідування ідеї гуманізму та людиноцентризму. З початку 1960-х років мистецьке дисидентство як відступництво від канону соціалістичного реалізму в художньо-образному зображенні дійсності стало політичним протистоянням тоталітарної держави і громадянина, свободою, правами і життям якого ця держава нехтує. Наслідком стала «внутрішня міграція» одних, уміння пристосуватися – інших і відкрита боротьба, спротив тоталітаризму найбільш мужніх та сильних духом. У переліку цих світочів історії України та її художньої культури вписано ім'я та творчість Алли Горської.

Ключові слова: дисидентство, мистецтво, шістдесятництво, тоталітаризм, свобода.

Petriv Oksana

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

UKRAINIAN ARTISTIC DISSSENT IN THE EXISTENTIAL DIMENSION OF ALLA HORSKA'S LIFE AND WORK

Summary. The article deals with the existential dimension of Ukrainian artistic dissent in the realities of Alla Horsk's life and work (1929-1970). The cultural and historical circumstances of the Ukrainian sixties have been revealed; the realities of the artist's life and work in the existential dimension have been analyzed in the categories: "freedom", "choice", "borderline situation". It has been discovered that the factors of dissent were political new changes, condemnation of the "cult of personality", mass repression, democratization of socio-political and cultural life, a critical rethinking of the method of socialist realism as a punitive means of the Soviet system. The Sixties recognized the priority of freedom in all its manifestations, professed the ideas of humanism and anthropocentrism, demanded ethical maximalism from themselves and others, avoided conformism, sought creative freedom, opportunities to experiment in creativity, and so on. In the absence of a clear organization of structure, conceptualization of ideas and activities, only in the pursuit of freedom, self-realization and creative self-expression, dissident artists were a moral opposition to the totalitarian Soviet regime. Informal literary readings, exhibitions, memorial evenings, petitions in defense of the Ukrainian language and violated human rights and freedoms, spontaneous associations of like-minded people and colleagues in the art "shop", composers, etc. as opposed to the officiality of the Writers' and Artists' Unions became forms of resistance and attempts to be heard. Personalized repressions against the Ukrainian sixties by the state system began in the early 1960s, as artistic dissent as a departure from the canon of socialist realism in the artistic image of reality became a political confrontation of the totalitarian state, which exercises full control over society and citizens, freedom, rights and whose life this state neglects. The result was the "internal migration" of some, the ability to adapt to others and open struggle, resistance to totalitarianism of the most courageous and strong in spirit. The list and beacons of the history of Ukraine and its artistic culture include the name and work of Alla Horsk.

Keywords: dissent, art, sixties, totalitarianism, freedom.

Постановка проблеми. Мистецьке дисидентство є унікальним явищем в історії України та художній культурі 50–70 років ХХ ст. **Актуальність дослідження** проблеми українського мистецького шістдесятництва та дисидентства в його контексті визначається низкою суперечностей, зокрема:

між культурно-історичною, мистецькою значимістю цього феномена і його недостатньою вивченістю та популяризацією;

між освітньо-виховним потенціалом здобувків мистецького шістдесятництва та дисидентства і недостатнім їх представленням у змісті навчального процесу загальноосвітньої та вищої школи. Необхідність зняття цих суперечностей є очевидною.

Аналіз основних досліджень і публікацій виявляє широкомасштабність українського дисидентства як явища, що обумовило міждисциплінарний характер його вивчення

істориками, філософами, політологами, мистецтвознавцями, зокрема: філософсько-світоглядні засади розвитку – Б. Захаров, Г. Касьянов, О. Пахльовська; культурно-історичні фактори в причинно-наслідкових зв'язках суспільно-політичного та особистісного життя – Н. Авер'янова, О. Бажан, О. Заплотинська; регіональні особливості, індивідуальний вияв у формах і засобах мистецтва – О. Голубець, О. Котова, М. Мусій, О. Петрова, Л. Тарнашинська, О. Федорук тощо. Однак, глибина проблеми виявляє неповне розкриття окремих її аспектів, зокрема персональний екзистенційний вимір життя і творчості Алли Горської (1929–1970), що й обумовило вибір теми нашої статті.

Метою статті є здійснення екзистенційного виміру українського мистецького дисидентства в реаліях життя і творчості Алли Горської. У межах поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: виявити культурно-історичні об-

ставини українського шістдесятництва, у межах якого виникло мистецьке дисидентство як явище художньої культури; проаналізувати реалії життя і творчості Алли Горської в екзистенційному вимірі людського існування.

Виклад матеріалу. Українське шістдесятництво, за визначенням дослідника історії України О. Бажана, є суспільно-політичною та літературно-мистецькою течією у середовищі української інтелектуальної еліти, що виникла наприкінці 1950-х – на початку 1970-х років [2, с. 642]. Відомими представниками цього явища є поети, письменники, літературні критики, композитори, актори і театральні діячі, кінорежисери, публіцисти, художники: М. Вінграновський, А. Горська, Л. Грабовський, Є. Гуцало, І. Дзюба, І. Драч, В. Дрозд, П. Заливаха, В. Зарецький, Ю. Ілленко, В. Коротич, Л. Костенко, В. Кушнір, В. Марченко, І. Марчук, І. Миколайчук, Б. Олійник, Д. Павличко, С. Параджанов, Є. Сверстюк, І. Світличний, Г. Севрук, Л. Семикіна, В. Симоненко, М. Скорик, В. Стус, Л. Танюк, Г. Тютюнник, В. Чорновол, В. Шевчук, Г. Якутович та інші. Більшість із названих українських митців-шістдесятників пройшли через ув'язнення, переслідування, ранню, часто насильницьку, смерть.

Культурно-історичними чинниками виникнення шістдесятництва та дисидентства в його контексті була низка обставин, зокрема: політичні новозміни, викриття і засудження «культу особи» та масових репресій, знайомство із сучасними напрямками в західному мистецтві, психології та філософії (зокрема екзистенціалізмом), із літературною спадщиною представників «Розстріляного відродження», критичне переосмислення художньо-естетичних засад методу соціалістичного реалізму як репресивно-карального ідеологічного засобу радянської системи. Шістдесятники визнавали пріоритетність свободи в усіх її проявах, свободи творчості зокрема, сповідували ідеї гуманізму та людиноцентризму, вимагали від себе та інших етичного максималізму, уникали конформізму, прагнули творчої розкритості, можливості експериментувати у творчості тощо. При відсутності чіткої організаційної структури, концептуалізації ідей і діяльності, лише силою особистісного прагнення до свободи, самореалізації і самовираження у творчості шістдесятники стали внутрішньою, моральною, опозицією до тоталітарного радянського режиму. Формами спротиву і намаганням бути почутими стали неформальні, нерегламентовані літературні читання, художні виставки, вечори пам'яті, складання петицій на захист української мови та порушених прав і свобод людини, стихійні об'єднання однодумців та колег по мистецькому «цеху» на протестах офіціозу Спілок (письменників, художників, композиторів тощо).

Персоніфіковані репресії проти українських шістдесятників з боку державної системи почалися на початку 1960-х років, оскільки мистецьке дисидентство як відступництво від канону соціалістичного реалізму в художньо-образному зображенні дійсності стало політичним протистоянням тоталітарної держави, яка здійснює повний контроль над усіма сферами життя суспільства і громадянина, свободою, правами і життям якого ця держава нехтує. Наслідком

стала «внутрішня міграція» одних, уміння пристосуватися до радянської дійсності інших і відкрита боротьба, спротив тоталітаризму найбільш мужніх та сильних духом. Серед таких світочів в історії України та її художньої культури вписано ім'я Алли Горської.

Дисидентство, як вдалося нам встановити з розрізнених джерел, не є явищем суто радянської історії. В гітлерівській Німеччині виразником інакодумства був юрист Август Фрідріх Кельнер, який упродовж війни вів щоденник під назвою «Мій спротив» і на матеріалі якого в 2007 році знято документальний фільм. Сильним і сьогодні є дисидентський рух опору в Китаї, серед відомих дисидентів – Лауреат Нобелівської премії миру 2010 року Лю Сяобо, а також правозахисники Чень Сі, Бей Лінг, Ай Вейвей, Чжан Сянчжун та інші, які ще в 1989-му році були лідерами студентських виступів протесту на площі Тяньаньмень в Пекіні, де загинуло 242 активісти. Кубинський рух опору тоталітаризму шанує імена Убера Матоса Бенітеза, Іоанна Санчеса, Гільермо Фарінаса, Еліесера Авілья тощо. В Румунії відомими дисидентами є: Борбей Ерно, Кірай Каройі, Біро Каталін, Бузас Ласло, Хараламбіє Іонеску, Іон Віану та інші; В Ірані – це письменник-дисидент Юсеф Азізі, Мохаммед Алі Абтахі, Мохсен Амінзаде, Мустафа Таджаде, право захисниця Шірін Ебаді, яка 2003 року виборола Нобелівську премію миру, Неду Ага-Солтан, яка загинула 20 червня 2009 р. від кулі бійця-басиджа, Еша Момені, яка емігрувала до США, та низка інших. Таким чином, дисидентство в Радянському Союзі не було суто радянським феноменом, однак в кожній країні, спільноті, культурі має свої національні ознаки.

Враховуючи принцип зв'язку часткового та загального, розвиток суспільства як цілісної системи завжди розглядаємо крізь призму інтересів людини та самоцінності гуманістичних пріоритетів. Спроба екзистенційного виміру українського мистецького дисидентства як соціокультурного феномену в реаліях життя і творчості Алли Горської здійснена нами в категоріях «свобода», «вибір», «межова ситуація особистісного буття». Розгляд екзистенційних ситуацій в життєписі української мисткині допоможе краще зрозуміти її як особистість, визначити особливості творчості та мистецького дисидентства як руху в цілому.

В 1961–1965 роках Алла Горська зробила доленосний вибір своєї української ідентичності. Вихована в російськомовному середовищі, не вивчаючи української мови, художниця самотужки з абетки вивчила мову, повсякчас користувалась нею. Враховуючи соціо-ментальні характеристики радянської інтелігенції, ставлення до проблем національної культури та вияву її особливостей номенклатурного оточення, в якому зростала і виховувалась А. Горська, а також професійні перспективи, які відкривалися перед нею за підтримки батьків, раннього визнання таланту і здобутків, розуміємо, що рішення мисткині – це було набагато більше, аніж вибір мови спілкування. Це був екзистенційний вибір людиною «себе-в-собі», поклику свого розуму і серця.

Мистецька і громадська діяльність А. Горської засвідчує не лише її талант як художника, але і як громадського діяча, однієї із засновників

правозахисного руху в новітній історії України. Спадщина Алли Горської представлена десятками робіт, які виконані у різних стилях і жанрах, що свідчить про творчі пошуки мисткині. Це монументальні та живописні твори, зокрема портретний живопис, графіка, ескізи, виконані в традиціях київської академічної школи, народного мистецтва, українського авангарду 1920-х років, «бойчукізму», українського бароко, мексиканського монументалізму. Найбільш відомими з них є «Автопортрет з сином» (1960), «Портрет батька» (1960), «Портрет В. Симоненка» (1963), ескізи до вистав режисера Л. Танюка («Ніж у сонці» за поемою І. Драча, «Правда і Кривда» за драмою М. Стельмаха та інші), які були заборонені з причин невідповідності канонам радянського мистецтва, а, натомість, утвердження національної специфіки та окремішності українського мистецтва та, відповідно, його творця в часо-просторовому вимірі [1, с. 3].

Сьогодні твори Алли Горської зберігаються у Національному художньому музеї у Києві, Національному художньому музеї імені Андрея Шептицького у Львові, Музеї шістдесятництва та інших всесвітньо відомих музеях та приватних колекціях в Україні та світі.

Громадська діяльність Алли Горської сьогодні є більш відомою і популяризованою, аніж мистецька, оскільки є виявом нонконформізму української інтелігенції середини ХХ ст., який на теренах тодішнього СРСР був найпотужнішим рухом.

На початку 1960-х років Алла Горська разом із Л. Танюком, І. Світличним, В. Симоненком організувала роботу Клубу творчої молоді «Сучасник», який став центром українського національного життя у Києві. За участі А. Горської 22 травня 1963 року відбулося покладання квітів до пам'ятника Тарасові Шевченку у Києві, яке сьогодні стало традиційним. У ті часи цей захід був сприйнятий державно-партійним керівництвом як прояв дій «буржуазних націоналістів». У 1962–1963 роках разом із В. Симоненком та Л. Танюком А. Горська відкривала і повідомляла Київську міську раду (реакцією влади було закриття Клубу) про таємні місця поховання розстріляних у Биківні НКВС жертв репресій 1920–1930 років на Лук'янівському та Васильківському кладовищах.

Завдяки цій ініціативі Алли Горської та її однодумців сьогодні визнано, що трагедія Биківні стоїть в одному ряду із злочинами в Аушвіці, Бухенвальді, Дахау, Бабиному Яру та Катині. Завдяки цьому в 1994 році створено Биківнянський меморіальний комплекс жертвам комуністичного режиму, який Указом Президента України від 17.05.2006 року № 400/2006 «Про надання Державному історико-меморіальному заповіднику «Биківнянські могили» статусу національного» є національною пам'яткою жертв репресій комуністичного режиму.

Правозахисна, волонтерська діяльність Алли Горської пов'язана із:

- неодноразовим зверненням до прокуратури УРСР з приводу арештів українських митців та громадських діячів;
- свідченнями на допитах та судових процесах на користь ув'язнених колег та однодумців, їх відвідинами у в'язниці та таборах;
- участі в акціях протесту проти репресій та переслідувань діячів української культури;

– підписанням (одна із 139 підписантів) листа протесту до керівництва країни проти незаконних арештів і закритих судів над митцями-дисидентами. А за декілька днів до смерті правозахисниці написала лист-протест до Верховного Суду УРСР про незаконність і жорстокість вироку щодо історика і публіциста В. Мороза, заарештованого в Івано-Франківську, куди на допит її викликали і проти кого вона відмовилася давати свідчення.

Однак межевою ситуацією особистісного буття художниці та її колег стали події березня 1964 року. Алла Горська разом із колегами та однодумцями (Л. Семикіна, О. Заливаха, Г. Севрук, Г. Зубченко) встановлювали на честь 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка у холі Червоного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка вітраж з робочою назвою «Шевченко. Мати». Це була грандіозна робота, виконана у традиціях українського іконопису в незвичних для офіційно дозволених трактувань Кобзаря і його творчості інтерпретаціях («революціонер-демократ», «атеїст»). Жіночий образ в композиційному вирішенні твору, маркерах одягу, кольорової гами, стилізованих ґрат відповідає образу шевченкової Катерини і символізує поневолену, ув'язнену Україну-матір, образ Поета позбавлений канонічності, зумисної суворості і стражденності, а сповнений мудрості і застероги. Комісія твір не прийняла, за наказом «зверху» його було оголошено «ідейно хибним» і знищено. Усі автори зазнали переслідування та утисків, зокрема Опанас Заливаха отримав присуд до 5 років мордовських таборів із забороною малювати, а Аллу Горську за декілька років по-звірячому вбили за нез'ясованих обставин. Ця подія мала певне послання-попередження з боку системи, однак для художниці стала межевою ситуацією, спонукала до вибору творчості, боротьби, спротиву. Саме після цієї події художниця, не припиняючи творчості, невтомно організовувала матеріальну і громадську підтримку засуджених, ініціювала і здійснювала правовий захист тощо. В протистоянні тоталітарному молоху це був свідомий вибір непересічної особистістю шляху особистісної боротьби і самопожертви.

Висновки. Мистецьке дисидентство – це не радянський феномен, а світова тенденція новітньої історії, яка виникла в умовах тоталітарних режимів внаслідок утисків прав та свобод людини. Українське мистецьке дисидентство – це окремий, частковий вияв світової тенденції.

Діяльність Алли Горської та митців-дисидентів у контексті руху шістдесятництва визначена як нонконформістська, у якій вповні проявили себе творчість, критичне ставлення до нав'язаних державою, заідеологізованих цінностей, норм і мети, дієве прагнення здолати стереотипи, виявити свою індивідуальну позицію на противагу пасивній і безособовій в радянській масовій культурі. Це екзистенційний вияв внутрішньої свободи як здатності бути собою, яка у реаліях життя і творчості Алли Горської стала свободою зовнішньою не лише від тоталітарного тиску держави, але і для реалізації себе у творчості, охорони своєї суб'єктності як беззаперечної цінності, можливості реалізувати власний проект буття.

Перспективою подальших досліджень є виявлення нонконформістських тенденцій у художній культурі середини ХХ ст. у різних регіонах України.

Список літератури:

1. Авер'янова Н. Мистецька еліта України: Алла Горська в когорті шістдесятників. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2014. Вип. 1. С. 57–59.
2. Бажан О.Г. Шістдесятництво / Історія України. Т. 13. Київ : Наукова думка, 2013. С. 641–642.
3. Плеяда нескорених: Алла Горська. Опанас Заливаха. Віктор Зарецький. Галина Севрук. Людмила Семикіна : біобібліогр. нарис / авт. нарису Л.Б. Тарнашинська; бібліограф-упоряд. М.А. Лук'яненко; наук. ред. В.О. Кононенко ; М-во культури України, ДЗ «Нац. парлам. б-ка України». Київ, 2011. 200 с.

References:

1. Aver'janova, N. (2014). Mystecjka elita Ukrainy: Alla Ghorsjka v koghorti shistdesjatnykiv [Artistic elite of Ukraine: Alla Gorska in the cohort of the sixties] // *Visnyk Kyjivskogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrajinoznavstvo*, no. 1, pp. 57–59. (in Ukrainian)
2. Bazhan, O.Gh. (2013). Shistdesjatnyctvo [Sixties] // *Istoriya Ukrainy*. T. 13. Kyiv: Naukova dumka, pp. 641–642. (in Ukrainian)
3. Plejada neskorenykh: Alla Ghorsjka. Opanas Zalyvakha. Viktor Zareckyj. Ghalyna Sevruck. Ljudmyla Semykina (2011) [The galaxy of the unconquered: Alla Gorskaya. Opanas Zalivaha. Victor Zaretsky. Galina Sevruck. Lyudmila Semikina] / avt. narysu L.B. Tarnashyns'ka ; biblioghraf-uporjad. M.A. Luk'janenko ; nauk. red. V.O. Kononenko ; M-vo kuljturny Ukrainy, DZ «Nac. parlam. b-ka Ukrainy». Kyiv, 200 p. (in Ukrainian)